

TM	Г. XXXVI	Бр. 4	Стр. 1839-1853	Ниш	октобар - децембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 14 Ruso Ž.Ž.
 Originalan naučni rad
 Primljeno: 18.10.2011.
 Revidirana verzija: 29.10.2012.

Petar Bojanić
 Univerzitet u Beogradu
 Institut za filozofiju
 i društvenu teoriju
 Beograd

DUH INSTITUCIJE **POREKLO I TEORIJA INSTITUCIJE ŽAN-ŽAK RUSOA***

Apstrakt

Tekst je pokušaj konstrukcije jedne moguće Rusoove teorije institucije na osnovu njegovih različitih upotrebi reči „institut“ i „institucija“, a u svetlu nikada napisanog dela *Političke institucije*. Ispituju se osnovni izvori i najvažnije Rusoove inspiracije, kao i tekstovi koji su mogli biti presudni za različite protokole koje Ruso upotrebljava kada misli na instituciju. U Rusoovim tekstovima se tematizuje razlika između ugovora (ili zakona) i institucije u kontekstu nekih Hjumovih i Sent-Žistovih fragmenata, a poseban naglasak se stavlja na dve presudne Rusoove namere: na teoriju o dobroj instituciji ili „šta je to dobra institucija?“, i „da li su sila i nasilje uvek u njenom poreklu?“ Institucije mogu biti loše i protiv čoveka („*toutes les institutions qui mettent l'homme en contradiction avec lui-même ne valent rien*“), što i jeste razlog zašto Ruso pokušava da ih ponovo ustanovi približavajući ih tako čovekovoj prirodi. Druga Rusoova namera jeste da očisti i udalji „dobre institucije“ od nasilja i tako se suprotstavi svojim slavim prethodnicima (Hobsu, Hjumu, Paskalu, itd.). U tekstu se pitamo da li je ova velika i uvek problematična teorija, o blizini nasilja i institucija, prvi put sistematizovana, a onda i stavljena u drugi plan, upravo kod Rusoa.

Ključne reči: institucija, nasilje, politika, običaj, ugovor

---

bojanic@instifdt.bg.ac.rs

* Tekst je napisan u okviru potprojekata „Etika i politike životne sredine: institucije, tehnike i norme pred izazovom promena prirodnog okruženja“; broj 43007, Bioetički aspekti: moralno prihvatljivo u biotehnoški i društveno mogućem, broj 41004 koje finansira Republika Srbija, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

***THE SPIRIT OF THE INSTITUTION:
The Origin and Theory of the Institution in
Jean-Jacques Rousseau's Work***

Abstract

This article is an attempt at constructing a possible Rousseauian theory of the institution, which is based on his various uses of words 'institute' and 'institution', and particularly in light of his never-written work *Political Institutions*. We examine the main sources of Rousseau's inspiration as well as the texts that might have been crucial in terms of various processes he used in his thinking on the institution. In his texts, Rousseau explores the difference between the social contract (or law) and the institution in the context of certain fragments of Hume and Saint-Just philosophy. The author particularly focuses on two crucial intentions governing Rousseau's theory of a good institution: "what is a good institution?" for Rousseau, and "are force and violence always at its origin?" Institutions can be bad and in opposition to man ("toutes les institutions qui mettent l'homme en contradiction avec lui-même ne valent rien"), which is why Rousseau is trying to reestablish them, thus bringing them closer to human nature. His second intention is to purge or distance 'good institutions' from violence and thus stand against his famous predecessors (Hobbes, Hume, Pascal, etc.). Was this great and controversial theory about the proximity of violence and institutions first systematized in Rousseau's work, and then pushed aside?

Key words: Institution, Violence, Politics, Custom, Contract

Ukoliko treba da se objasni Rusoov (Jean-Jacques Rousseau) čuveni pokušaj definisanja institucije i objašnjavanja njenog „duha“, već upotreba sintagme *l'esprit de l'institution* (duh institucije) mogla bi da predstavlja simptom specifične teškoće, a možda i neuspeha Rusoovog velikog poduhvata. Koji su razlozi zbog kojih Ruso određenje institucije ne uspeva precizno argumentisati, nego često upotrebljava nejasnu konstrukciju na osnovu koje postoji nešto što tek odgovara instituciji, što je moguće detektovati „kao“ institucionalno i što se „odnosi na nju“ i po „meri je“ institucije? Institucija se, dakle, ne prikazuje kao institucija (ili kao proces institucionalizvanja), kao nešto suptancijalno (zbog toga „substantiv“ institucija jeste sasvim neizvestan), nego kao izvesna forma (ili figura) koja odgovara onome što bi trebalo da bude prava i istinska institucija. Zašto? Preciznije, pitamo se da li nasilje i sila koji se nalaze u temeljima institucije, ili koje institucija kao takva sasvim isključuje i ostavlja po strani, presudno opredeljuju reči „institucija“ i „institucionalno“?

U tekstu Lea Leventala (Löwenthal, 1990, str. 169–206) iz 1926. godine, „*Gewalt und Recht in der Staats- und Rechtsphilosophie Rousseaus und der deutschen idealistischen Philosophie*“, koji je autor

predstavio kao svoj državni ispit (*Staatsexamensarbeit*), a pisan je nekoliko godina posle poznatog Benjaminovog (Walter Benjamin) teksta „*Zur Kritik der Gewalt*“¹, nalazi se nekoliko zaključaka koji bi mogli da posluže u skiciranju porekla Rusoovog pseudopojma „institucija“ i izvora njegovog nikada završenog projekta „Političke institucije“ (*Institutions politiques*). Iako Leventalov tekst nema praktično nikakav uticaj na druge tekstove svoga vremena, njegova kritika Benjamina bi danas svakako mogla da bude aktuelna. Rusoova teorija, koju Leventhal suprotstavlja Benjaminu (i ne samo njemu), mogla bi da se iskoristi u suprotstavljanju teoriji institucije Dejvida Hjuma (David Hume). Preciznije, istraživanjem odnosa između prava i nasilja (sile) otvorila bi se mogućnost rekonstrukcije „institucija“ i razlika u razumevanju institucije kod Hjuma i Rusoa. Prema Leventalu, dva (od postojeća četiri) rezultata Rusoove teorije jesu da nasilje ne utemeljuje pravo, odnosno da je nasilje koje je utemeljeno pravom *nonsens* (*Gewalt begründet nie Recht; rechtsbegründende Gewalt ist eine contradictio in adiecto*), i da isključivo pravo može da utemelji nasilje (*Recht allein kann Gewalt begründen*)². Iako Ruso ne upotrebljava reč „utemeljenje“ (on, naprosto, piše: *la force ne fait pas droit*, sila ne čini pravo), izgleda da bi poreklo Rusoove „institucije“ ili „institucija“ preliminarno i prioritarno trebalo udaljiti od nasilja i različitih fantazija o transformisanoj ili inkorporisanoj sili. Ali to nije sve što bi morao da sadrži jedan eventualni uvod u Rusoovu „teoriju institucije“ ili „teoriju duha institucije“. Odgovori na pitanja: „zašto, ili otkud institucija kod Rusoa?“; „zašto se reč institucija nalazi u naslovu njegovog životnog projekta i zašto ovaj projekat na kraju prevazilazi njegove snage?“³; „koji ‘institucionalisti’ prethode Rusou i na koji način Sen-Žist (Saint-Just) preuzima od Rusoa vezu institucije i korupcije u svojoj teoriji ‘revolucionarnih institucija?’“; „koja je razlika između ugovora i institucije, običaja i zakona s jedne, i institucije s druge strane?“ – isto tako zahtevaju nova razmišljanja o mnogo složenijim dilemama koje se tiču jedne moguće teorije ili filozofije institucije. Na primer, zašto je teorija institucije „još uvek u nastajanju“ (*still in progress*), ili „još uvek u svom detinjstvu“ (*still in its childhood*) (Searl, 2005, str. 22)? Da li je teorija institucije, zapravo, teorija poređenja različitih tradicija

¹ Levental pominje Benjaminov tekst na 174. stranici.

² Löwenthal, 1990, 189. „*Auf Gewalt gegründetes Recht ist für Rousseau ein logischer Unsinn*“. Cf. 184. „*Convenons donc que la force ne fait pas droit, et qu'on n'est pas obligé d'obéir qu'aux puissances légitimes*“. „*La folie ne fait pas droit*“ (Rousseau, 1964, str. 354-356).

³ Pismo Moultau, 18.1.1762. „Moram vam reći da u Holandiji štampam jedno malo delo čiji je naslov *Društveni ugovor*, ili *Načela političkog prava*, koji predstavlja deo jedne veće knjige, naslovljene *Političke institucije*, koju sam počeo da pišem pre deset godina da bih je napustio kada sam odlučio da više ne pišem, kao i da je taj poduhvat u svakom slučaju prevazilazio moje moći“ (Rousseau, 1964, str. XCIX).

institucionalizovanja, jer nema mnogo sličnosti između projekta Urijua (Houriou) i Renara (Renard), Gelena (Gehlen) ili Serla (Searle)? Na kraju, koji je uopšte značaj Rusoa u konstituisanju jedne imaginarne teorije institucije? Da li, zapravo, Rusou dugujemo pozitivnu i konkretnu teoriju institucija, jer nema nijednog mesta na kojem Ruso instituciju posmatra kao prepreku, kao nešto „okamenjeno“ i „mrtvo“, ili kao nešto neautentično, gde on poziva na rekonstrukciju, otpor, borbu i rušenje institucija.

„Ne smatram javnom institucijom (*institution publique*) te smešne ustanove (*risibles établissements*) koje nazivamo koledžima“ (Rousseau, 1966, str. 44), kaže Ruso na početku knjige *Emile*. Da bi institucija zaista bila institucija, i da bi bila imenovana rečju „institucija“, nužno je, *de facto*, da bude ponovo institucionalizovana. To je razlog zašto Ruso i uvodi sintagmu „*l'esprit de l'institution*“. Ovakav „pozitivni“ institucionalni angažman je identičan i za Hjuma, Sen-Žista ili za Žil Deleza (Gilles Deleuze) i Serla.

Četiri izvora, četiri pretpostavke o poreklu institucije kod Rusoa

Prva pretpostavka o prvom izvoru institucije – ne zaboravimo da Ruso nikada nije tematizovao ovu reč ili napisao seriju od nekoliko rečenica u kojoj bi se potudio da eksplicitno objasni značenje institucije – mogla bi da se odnosi na Samuela Pufendorfa (Samuel Pufendorf) ili, tačnije, na francuskog prevodioca njegove knjige *Prirodno pravo i pravo naroda* Žana Barberaka (Jean Barbeyrac). U prvom odeljku knjige I, koji je nazvan „Poreklo moralnih bića i njihove različite vrste uopšte“ (*De l'origine des Etres Moraux, et de leurs differentes sortes en général*), Barberak prevodi Pufendorfov paragraf IV, (*Porro uti modus originarius producendi entia physica est creatio; ita modum, quo entia moralia producuntur, vix melius possis exprimere, quam per vocabulum impositionis*) na sledeći način:

„Pošto su Fizička Bića prevashodno proizvodi Stvaranja; ne bismo znali na bolji način pokazati kako se formiraju Moralna Bića drugačije nego kroz pojam *Institucije* (*Comme les Etres Physiques, sont originairement produits par la Création; on ne sauroit mieux exprimer la manière dont les Etres Moraux se forment, que par le terme d'Institution*)“.

Mario Ričardi (Mario Ricciardi) je nedavno odlično opisao, koristeći se jednom analizom termina „institucija“ koju je sproveo Rikardo Orestano (Riccarda Orestano), kako je prevođenje knjige Samuela Pufendorfa (*De iure naturae et gentium*) na francuski pomerilo značenje i upotrebu reči institucija. Zanimljivo je kako je Barberak objasnio svoj

izbor. Pošto na francuskom jeziku on ne nalazi adekvatnu reč za reč *imposition*, Barberak je primoran da brani svoje rešenje.

„Nisam našao bolji pojam koji bi izrazio *impositio*; (...) *institution* se koristi za sve što je izmišljeno i ustanovljeno, za razliku od onoga što potiče iz prirode; (...) naš autor (Pufendorf) želi upravo to da kaže kada tvrdi da su moralne stvari kao takve *nametnute*, i da nisu *takve po sebi* ili *po prirodi*. Ali, ako se dobro sećamo njenih načela, koje sam posebno razvio u dve naredne Primedbe, biće lako promeniti nešto od stečene ideje o pojmu *Institucije*, pripisujući joj upravo ono na šta je mislio naš Autor. Uvek ću ovu reč pisati kurzivom kada ona odgovara latinskoj reči *impositio*, u značenju koji ona pritom ima; i to će važiti jednom za svagda“ (Ricciardi, 2007, str. 169; Orestano, 1982, str. 175).

Dakle kada Pufendorf izgovori „*vocabulum impositionis*“, misli Barberak, on zapravo ima na umu (*l'esprit*) „*institution*“ ili to što izgovara na latinskom je u duhu onoga što na francuskom znači reč „*institution*“. Još jedanput, onoga trenutka kada Pufendorf napiše – ne izgovori, nego zaista napiše *impositionis* – ako poznamo francuski jezik, preciznije ako poredimo „duh“ dva jezika, i pitamo se šta je zapravo Pufendorf mislio kada je pisao to što je pisao – rezultat je reč „*institution*“ napisana na francuskom jeziku. Barberakov prevod je tada svakako bio novina jer se srednjovekovna upotreba ove reči na starofrancuskom jeziku odnosi ili na obrazovanje i instrukciju (formaciju, koledž, školu) ili na „naredbu“. Jednako kao i na engleskom jeziku. Ako pratimo Rusoov projekat i „duh“ njegovih nikada dovršenih i dovoljno argumentovanih rečenica o instituciji, jasno je da on kombinuje ovo prvo značenje institucije kao instrukcije i obrazovanja („*l'instruction publique*“ ili „*l'éducation publique*“) sa ovim Barberakovim prevodom.

Ipak, da li na ovom mestu zaista ne postoji bilo kakva kolizija? A, ako je i ima, kako je se Ruso oslobađa? Institucionalizovati, ili, Rusoovim rečima, „ustanoviti, institucionalizovati narod“ (*instituer un peuple*) („Du peuple à instituer“⁴) znači promeniti prirodu svakoga pojedinačno i svih zajedno, regenerisati ono što je degenerisano, i ponovo stvoriti ono što je već stvoreno. Kontradikcija koja se nalazi između prirode i institucija, koju pominje Pufendorf, a čije opasnosti je Ruso uvek svestan (Rousseau, „Fragments politiques“, 1964, str. 510) – setimo se svih njegovih insistiranja da sačuva nevinost prvog stvaralačkog akta prirode i ljudske prirode kao takve („prevashodno proizvodi Stvaranja“ (*originaiement produits par la Création*)) – mogla bi da se reši aktualizovanjem regulativnog atributa „dobra institucija“ (*bonne institution*) koja je u duhu drevnih institucija i, što je najvažnije, koja vraća istinsku „prvu“ i

⁴ Rousseau, 1964, 318. U prvoj verziji spisa *Du contrat social* Ruso kaže „oblikovati Narod“ (*former un Peuple*) (1964, str. 313).

„izvornu“ ljudsku prirodu koju su loše institucije pokvarile. Institucionalizovati je tako uvek „ponovo institucionalizovati“, to jest, ponovo regenerisati ne samo političke institucije kao takve (na primer koledže i državu, ili operu⁵), nego i samu ljudsku prirodu.

„Sve što raskida društveno jedinstvo, ne vredi ništa; sve institucije koje čoveka dovode u protivrečnost sa samim sobom ne vrede ništa“⁶. „Prirodni čovek (*l'homme naturel*) je sve za sebe; on je brojna jedinka (*l'unité numérique*), apsolutna celina, koja postoji u odnosu na samu sebe ili u odnosu prema nečemu sebi sličnim. Gradanski čovek (*l'homme civil*) je samo razlomljena jedinka (*unité fractionnaire*), koja zavisi od imenitelja, a vrednost joj zavisi od celine koja stvara socijalno telo (*le corps social*). Dobre su one socijalne institucije, koje najbolje znaju promeniti čoveka (*Les bonnes institutions sociale sont celles qui savent le mieux dénaturer l'homme*), oduzeti mu njegovo apsolutno postojanje (*existence absolue*), i pružiti mu umesto toga relativno postojanje, te time njegovo *ja* preneti u opštu jedinku (*transporter le moi dans l'unité commune*), tako da se svaki pojedinac ne smatra više jedinkom (*ne se croie plus un*) nego jednim delom celine, te je osetljiv još samo u celome (*plus sensible que dans le tout*)“⁷.

Danas, posle skoro trista godina različitih čitanja ovakvih fragmenata, i posle pronalaska različitih instrumenata koji nam pomažu da ih čitamo, a koje smo usvojili uspostavljanjem distance prema ovakvim tekstovima, znatno je lakše rekonstruisati Rusoovu ideju ugovora. Preciznije, čini se da je, na primer, sada lakše pronaći Rusoove vlastite sabotaze i teškoće u formulaciji kolektivne intencionalnosti („*transporter le moi dans l'unité commune*“; „*plus sensible que dans le tout*“). U pitanju nije samo njegova naklonost prema prirodi (priroda je uvek pozitivnija i konkretnija od institucija, i to svakako degradira njegov

⁵ „Pariska opera bi mogla biti jedna mnogo lepa politička institucija, koja se tim više ne bi dopadala ljudima od ukusa“ (Rousseau, 1823, str. 417).

⁶ Ruso, 1993, str. 123. Navodi iz ovoga izdanja su sistematski modifikani. Rousseau, 1964, str. 464.

⁷ Ruso, 1950, str.11. Prevod često modifikovan. Rousseau, 1966, str. 39. Dva analogna fragmenta ovome nalaze se u spisu *Društveni ugovor*: „Jednom rečju, treba da čoveku oduzmu njegove vlastite sile da bi mu podario druge koje su mu strane i kojima on ne može da se služi bez tuđe pomoći. Ukoliko se te prirodne sile više umrtve i unište, utoliko su stečene sile veće i trajnije, utoliko je institucija čvršća i savršenija (*plus aussi l'institution est solide et parfaite*)...“; „Da bi, međutim, telo vlade (*corps du Gouvernement*) postojalo, posedovalo stvarni život i time se razlikovalo od državnog tela (*corps de l'Etat*); da bi svi njegovi članovi mogli da dejstvuju složno (*agir de concert*) i da odgovore svrsi radi koje je ono ustanovljeno (*institué*), potrebno mu je jedno posebno *ja*, jedna zajednička osetljivost svim njegovim članovima (*sensibilité commune à ses membres*), jedna sila, jedna osobena volja, koja će težiti njegovom održanju (*tende à sa conservation*)“ (Pyco, 1993, str. 54, 70; Rousseau, 1964, str. 381–382, 399).

institucionalizam) – jer, nekoliko decenija kasnije će, na primer, Kant insistirati, svakako u duhu svoga vremena, da je rat nešto što je prisutno i svakodnevno, što je ovde i između nas, za šta nije potreban dodatni napor, dok je mir nužno institucionalizovati (*der Friedenszustand muss also gestiftet werden*)⁸ – nego Rusoovo čudesno, ali ponekad monstrozno iskrivljavanje matematike ili kauzalnosti, njegova oklevanja i nepreciznost u terminologiji (*pacte, contrat, convention*; ove tri reči su često u sinonimiji u spisu *Društveni ugovor*) švajcarski i uvek paradoksalni nacionalizam (nazvao bih ga alpskom nostalgичnom senzibilnošću)⁹, različita komplikovanja u razlikovanjima između čoveka i građanina, i iznad svega, otpor da prihvati jezik, ili pismo, kao osnovnu instituciju procesa institucionalizacije. Da li je onda reč „institucija“ ili sintagma „dobra institucija“ dodatak reči „ugovor“ ili konkretizacija reči ili Rusoove teorije „ugovora“? Institucije, političke institucije, drže jedno društvo zajedno i omogućuju da nam zapravo društveni ugovor (kao što znamo, to je naziv malog poglavlja velike knjige *Institutions politiques*, koju Ruso sprema) neprestano bude aluziju na potpis, papire, na potpisane ugovore, isprave, deklaracije, krštenice, umrlice, dokumente, povelje, jednostavno rečeno, na pisane i usmene obaveze.

Drugo značenje reči „*institution*“ (naredba), koje nas vraća Hobsu (Thomas Hobbes), uvodi nas u drugu jednako imaginarnu pretpostavku, pošto ne postoji nikakav znak da je Ruso zaista čitao Hjumovo glavno delo u trenutku kada je organizovao protokole upotrebe reči „institucija“. Pokušaću da konstruišem jedan eventualni fiktivni otpor Rusoa prema Hjumu, koristeći se, zapravo, Hjumovim poznatim i dokazanim otporom

⁸ Kant, 1923, str. 349. Kant, filozof, a ne pravnik, devalvira veliki napor teoretičara prirodnog prava i prava naroda, pre i posle njega, koji su upravo stalnim pokušajima institucionalizacije rata uspeali da smanje latentno prisustvo rata u našim životima. Osim glagola *stiften* i *urstiften*, Huserl (Husserl) koristi nemačke reči *Stiftung*, *Ursiftung*, *Nachstiftung* ili *Endstiftung*. Rana Huserlova recepcija u Francuskoj, rad različitih filozofa u njegovom arhivu i dileme u vezi sa prevodom reči *Stiftung* sa *institution*, čini od „Huserla“ čisto „francusku stvar“. Merlo-Ponti (Merleau-Ponty) prevodi reč *Stiftung* – „divnu reč *Stiftung* (*le beau mot de Stiftung*), koju je Huserl upotrebljavao da bi označio beskonačnu plodnost svakog trenutka u vremenu” – kao institucija.

⁹ Ovde ne mislim samo na neke poznate neodmerene izjave o kosmopolitama i kosmopolitizmu, o Evropi („Danas više nema Francuza, Nemaca, Španaca, pa čak ni i Engleza, ma šta se o tome tvrdilo; postoje tek Evropljani“ (Rousseau, 1993a, str. 160; Rousseau, 1964, str. 960), već o Rusoovom čvrstom uverenju da su institucije suštinski nacionalne i da upravo se „nacionalnim institucijama oblikuju genij, osobenost, ukusi, i običaji nekoga naroda, na osnovu njih narod jeste to što jeste, a ne neki drugi narod, upravo ga institucije nadahnjuju žarkom ljubavlju prema domovini, zasnovanom na navikama koje se ne mogu iskoreniti...“ (Cf. Ruso, 1993, str. 63; Rousseau, 1964, str. 392).

prema Rusoovim tekstovima i njegovim negiranjima i odbacivanjem teorije ugovora.

„*To institute*“ kod Hobsa znači „odlučiti se“, „odlučno nešto započeti“. To je odlučni subjektivni čin stvaranja nečega (iz ničega), koji je zapravo suprotan (ali i analogan) stvaranju prirode i vrši ga aktivni Hobsov subjekat. Neizvesnost subjekta, ali i iznenadna pojava objekta institucionalizacije (*institué*) postignuta je na osnovu najmanje tri simultane i komplementarne operacije. Zapostavljanje suverenog akta utemeljenja jednog društvenog oblika sprovodi se pojavom ugovora (dvoje, dve strane se usaglašavaju, umesto jedne suverene odluke), potom, uvođenjem mnoštva subjekata ili grupe (kolektiva) čiji pojedinci zajedno „vrše“ proces institucionalizacije ili, na primer, „legalizacije“ vlastite imovine, i na kraju, otkrićem da odluka ili institucionalizacija nije savršena i da nije završena. Zašto institucionalizacija, ili zašto institucija nije savršena, odnosno, zašto nije suverena ili inauguralna, Hjum eksplicitno pokazuje na dva mesta:

„Vreme i običajnost daju autoritet svim oblicima vladavine i svim nasledstvima vladara; i ona sila, koja se najpre osnivala na nepravdi i nasilju, postaje vremenom zakonita i obavezujuća“ (Xjym, 1983, crp. 480; Hume, 1739, str.10).

„Vreme postepeno otklanja sve ove poteškoće i prilagođava naciju prema onima koji su njihovi punopravni ili rođeni prinčevi, tu porodicu koju su u početku smatrali kao uzurpatore ili tuđe osvajače. Nastojeći da utemelje ovo shvatanje, oni nisu pribegavali bilo kojem pojmu dobrovoljnog pristanka ili obećanja, za koje su znali da nikada, u ovom slučaju, nikada nisu ni bili očekivani ili zahtevani. Prvobitno ustanovljenje je proteklo u nasilju i prihvaćeno je iz nužde. Narednu administraciju takođe podržava moć i narod je prihvata, ali ne kao stvar izbora, već iz obaveze“ (Hume, 1752).

Verovatno niko pre Hjuma ovako precizno ne ponavlja da je nasilje („nasilje i nepravda“), na početku, i da je Hobsovo „*to institute*“ ili Hjumovo „*to establish*“ sasvim zaprljano nasiljem.

Šta, dakle, radi Hjum? Kako je pomerena perspektiva ili naglasak sa „institucije“ na ono što je „institucionalisano“ (*institué*)? U oba fragmenta koje smo naveli Hjum pokazuje da vreme, pred očima mnoštva ljudi, postepeno sakriva (ili otkriva) ono što se nalazi u izvoru moći i ustanova (*establishment, administration*). Vremenom, dakle postepeno, odvija se proces institucionalizacije ili obrtanja nasilja i nepravde u stabilne oblike koji obavezuju ne samo one koji učestvuju u ovim prvim nasiljima i nepravdama, nego i sve one koji će tek vremenom, naknadno, postati članovi jedne zajednice. Dakle, Hjum prepoznaje dva procesa: prvo prepoznaje obrise nasilja i nepravde unutar moći institucije, *ispod* institucije, odnosno, nekadašnji proces „utemeljivanja“ (*was founded only on injustice and violence*) i „oblikovanja“ (*was formed by violence*), ali istovremeno tvrdi da će nekoliko činilaca učiniti da ova silueta izbledi i

bude „institucionalizovana“. Iako izgleda da su ključni činioci za ostvarivanje ovog drugog procesa vreme (proticanje vremena), odnosno, zajednički angažman mnoštva ljudi – nema institucije bez mnoštva koji su pritisnuti, kontrolisani, obavezani, prinuđeni, povezani, itd. – nužno je dodati da je proces „institucionalizacije“ *a priori* ekspanzivan i nikada parcijalan. Dakle, svi moraju da budu angažovani i svaka vrsta nasilja mora biti ukinuta. Ničega nema što je *izvan* institucije. Da bi prestalo nasilje koje uništava delove zajednice, i koje silom okupira predmete i teritoriju, da bi prestalo nasilje iz prostog egoizma i ograničenosti, Hjum smatra da je nužno zajednički stabilizovati zatečeno stanje (*establishment*), a da će proizvod ovoga procesa biti moć, odnosno *institution* kao manifestacija moći. Dve reči, *establishment* i *institution*, koje Hjum razlikuje, iako ih je veoma komplikovano precizno razdvojiti, mogle bi da objasne, paradoksalno, sve ono što dugujemo Rusou i Sen-Žistu. Teror i korupcija, dakle dve „forme“ nasilja koje su *izvan* institucije ili koje tek treba da budu institucionalizovane po Rusou i Sen-Žistu¹⁰, nalaze se tačno na mestu ovih Hjumovih analiza i na mestu predloga *ispod* (*establishment*) i *izvan* (*institution*). Kada se institucije pokvare i izopače (*pervert*), kada ih ljudi i ljudska priroda zaprljaju, kada institucije okupiraju perverzija (još jedna reč koju Hjum upotrebljava) i korupcija, onda je upravo moguće spoznati da se u poreklu ovih *establishment*-a nalazi isto to nasilje (ubijanje, pljačka, itd.) ili teror. Nasilje ili teror postaju vidljivi „elementi“ poretka i institucije (na primer, institucije svojine koja veoma interesuje Hjuma) onda kada izgledaju nedovoljni da spreče opšte suprotstavljanje procesu institucionalizacije.

Tri primedbe

Kod Rusoa je nasilje uvek s one strane političkog tela, ili, institucija se suštinski suprotstavlja, ona štiti od nasilja ili od potencijalnog, budućeg nasilja. U knjizi *Društveni ugovor* Ruso nekoliko puta pokazuje da je sasvim svestan da se institucija, ili političko telo, može izopačiti i postati plen nasilja protiv kojeg je i bila ustanovljena (*à la violence contre laquelle il fut institué*) (Ruso, 1993, str. 96; Rousseau, 1964, str. 432). Međutim, čini se da za razliku od Hjuma ili Sent-Žista (ponavljam ovde jednu prilično uspele konstrukciju iz ranih Delezovih tekstova o blizini ova dva mislioca institucije), Ruso je pesimista, nije nikakav alhemičar i

¹⁰ „*La terre peut nous débarrasser de la monarchie et de l'aristocratie; mais qui nous délivrera de la corruption? Des institutions*“, reči su Sent-Žista (Deleuze, 1953, str. 35; Saint-Just, 2004, str. 1135). Veoma često Ruso u blizini reči „institucija“ varira različite oblike propalog, deformisanog, trulog: „*la corruption, le terme extrême*“, „*sans se corrompre ni s'altérer*“, „*extrême de la corruption*“ (Rousseau, 1964, 188–189); „*l'abus de l'institution*“, „*degeneration*“, (*Ibid*, str. 902, 903).

ne pretvara nasilje u ono što ono nije. „Reklo bi se, kaže on u *Lettres écrites de la montagne*, „Institucija koju sad činite je dobra u sadašnjosti ali je loša u budućnosti; dobra je za uspostavljanje javne slobode, ali je loša da je sačuva (*conserver*), te tako ono što sada predstavlja vašu sigurnost, za kratko vreme će predstavljati vaše okove“ (Rousseau, 1964, str. 816).

Ostale dve primedbe se tiču velike teškoće i neizvesnosti da se jedna eventualna Rusoova teorija institucije može označiti i lako podvesti pod dve veoma efektne i međusobno totalno različite podele. Naime, Rusoova pozicija se zaista odupire klasifikaciji Amartja Sene o dva razumevanja institucije (*comparative* i *transcendental framework*) jer pripada istovremeno i jednom i drugom. Rusoa zaista neprestano interesuje idealna institucija, ali je on takođe i apsolutni, ili možda prvi istinski, „komparativista“ (primer su svakako njegovi tekstovi, njegove studije slučaja o Ženevi, Poljskoj i Korzici).

Drugo razlikovanje je Delezovo, koje on uspostavlja između institucije i ugovora. Iako napisano u hjumovskom duhu, ono apsolutno ne stavlja u pitanje Rusoov projekt i njegovu teoriju ugovora. Jer, konačno, institucija i ugovor se ne isključuju nego dopunjuju.

„Poznato nam je pravno razlikovanje između ugovora i institucije: prvi, u načelu, pretpostavlja volju ugovornih strana, definišući između njih sistem prava i obaveza i ne može ga narušiti neko treći (*n'est pas opposable aux tiers*), vreme trajanja mu je ograničeno; institucija nastoji da definiše dugotrajni status koji ne zavisi od volje i neprestan je, konstituiše moć, vlast, i učinak mu može osporiti neko treći (*dont l'effet est opposable aux tiers*)“ (Deleuze, 1967, str. 77–78).

Monteskje (Montesquieu) predstavlja treći trenutak u razvoju institucionalnog teatra. U pitanju nije samo varijacija naslova njegove slavne knjige – Ruso nekoliko puta pominje sintagmu „*l'esprit de l'institution*“ pokušavajući da pronađe tragove idealne institucije u prošlosti i s onu stranu postojećih institucija – već nekoliko sasvim eksplicitnih poteza. Monteskje je taj koji vrednuje institucije i ispituje slučajeve i uslove kada neka institucija uopšte može da bude dobra ili izvanredna (*les admirables institutions* prošlosti i *les admirables institutions* starih vremena, omiljena je Monteskjeova opsesija)¹¹. Izgleda da zamisao Rusoa da napravi veliku knjigu predstavlja dug ili pokušaj da se ponovi angažman Monteskijea. Pored toga, naslov te nikada nenapisane knjige verovatno je i sam preuzet od Monteskjea. U poglavlju IX „Da stvari koje treba da se uredе putem načela građanskog prava retko mogu da budu uređene putem načela

¹¹ U prvoj verziji knjige *Du contract social* (ovaj odlomak je izbrisan u originalnom izdanju) poglavlje III „Du Legislateur“ završava se jednom sličnom patetičnom odom državi čija je institucija „nebeska i neuništiva“ (*celeste et indestructible*) (Rousseau, 1964, str. 318).

zakona religije (*par les principes des lois de la religion*)“, svoje slavne knjige Montesckje piše:

„Rimljani su sastavljali pravilnike kako bi u republici sačuvali (*conserver*) dobar ugled žena: bile su to političke institucije. Onda kada je uspostavljena monarhija, u njoj su nastali javni zakoni, i to na načelima civilne vlasti“.

„*Conservation*“ ili „*conserver*“ (sačuvati, održati) je prva funkcija koju politička institucija, ili institucija kao takva, treba da vrši i verovatno se čitav projekat Rusoa najlakše može objasniti ovom Montesckjeovom naznakom. Međutim, da bi institucija zaista ostala stabilna i trajala u vremenu, da bi sačuvala ono zbog čega je i nastala, i da ne bi propala u budućnosti (ovaj gest je svakako neobično važan jer institucija treba da zadrži, da suprotstavi vremenu i korupciji putem određenih pravila i procedura, nešto što se u ovom primeru odnosi na jednu grupu, na grupu žena), Ruso često govori o tome kako i kada je institucija „stvorena“ ili institucionalizovana. Kada je pravi trenutak za instituciju, kada i kako se započinje i propisuje da nešto treba da traje i da se „čuva“ u vremenu i od vremena? Čini se da bi upravo Montesckje mogao da pomogne u određivanju onoga što Ruso na jednom mestu zove „trenutak institucije“ (*le moment de l'Institution*) (Rousseau, 1964, str. 186). U pitanju je početak, kao i utemeljenje institucije, a Ruso smatra da upravo jedan stav iz Montesckjeove knjige *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* treba da bude paradigma koju početak svake institucije treba da zadovolji. Ruso parafrazira ovaj stav na sledeći način:

„Pri rađanju društava, starešine republika su oni koji prave instituciju, a potom institucija oblikuje starešine republike“ (Ruso, 1993, str. 54; *Dans la naissance des sociétés, ce sont les chefs des républiques qui font l'institution, et c'est ensuite l'institution qui forme les chefs des républiques*. Rousseau, 1964, str. 381).

Trebalo bi ostaviti po strani suverene koji prave instituciju (institucija je u jednini) i zainteresovati se za način kojim Ruso pokušava da transformiše ovu već pomerenu kauzalnost Montesckjeove rečenice. Suveren stvara nešto što će se i na njega odnositi i što će ga ograničavati. Pravila upravo oblikuju onoga koji ih proglasi ili koji ih proizvodi. Dakle, institucija jeste institucija, jedino ako zadovoljava ovaj uslov – da formira one koji mogu da je stvore i to tek kada je ona sama stvorena. U suprotnom, ne radi se o instituciji niti se radi o institucionalnom stvaranju. Evo kako Ruso pravi još jedan obrt i definitivno remeti linearnu kauzalnost nejasnom sholastičnom kombinatorikom. U fragmentu koji sledi suveren je narod, ali ovoga puta posledica ili uticaj zakona i institucija na narod treba da prethodi samom institucionalnom aktu. Dakle, narod treba da bude već formiran pre samoga stvaranja za-

kona ili institucija. Razlog ove Rusoove konstrukcije jeste i dalje njegov pokušaj da institucionalno i suvereno stvaranje očisti od bilo kakvog nasilja:

„Da bi jedan narod koji se rada mogao da okusi zdrava načela politike (*goûter les saines maximes de la politique*) i da sledi osnovna pravila državnog razloga (*les regles fondamentales de la raison d'Etat*), treba da posledica može postati uzrokom (*il faudroit que l'effet put devenir la cause*), da socijalni duh (*l'esprit social*), koji treba da bude delo institucije predhodi (predvodi) samoj instituciji (*l'ouvrage de l'institution présidât à l'institution même*), i da ljudi pre zakona budu ono što treba da postanu pomoću njih (*et que les hommes fussent avant les loix ce qu'ils doivent devenir par elles*). Tako, dakle, zakonodavac, ne mogavši da upotrebi silu ni pravosuđe (*ni la force ni le raisonnement*), mora da pribegne autoritetu druge vrste, koji bi se mogao pridobiti bez nasilja i s kojim bi se moglo uveravati bez ubeđivanja (*qui puisse entraîner sans violence et persuader sans convaincre*)“ (Ruso, 1993, str. 55–56; Rousseau, 1964, str. 383).

Grad Sparta i njegove političke institucije su poslednja, četvrta pretpostavka o poreklu Rusoovih refleksija o instituciji. Rusoovo evociranje Sparte i antičkih institucija ukazuju na razliku između zakona i običaja u odnosu na instituciju, ali i na značaj srca¹² i duha unutar procesa institucionalizacije. U pismu Dalamberu (D'Alembert) Ruso navodi:

„Jedna druga, ne manje važna, primedba jeste da se običaji i univerzalna pravda ne uspostavljaju ukazima i zakonima kao posebni slučajevi pravde i strogog prava; ili, ako ponekad zakoni utiču na običaje, to je kada na osnovu njih uspostavljaju svoju snagu. Tu istu snagu, zakoni potom vraćaju nazad u nekoj vrsti, istinskim političarima dobro znane, reakcije. Prvenstvena funkcija spartanskih Efora (doslovno, nadzornika zakona, *prim. prev.*) kada su stupali na scenu, sastojala se u javnoj objavi kojom se ne pridružuju građanima da bi posmatrali zakone, već da bi ih voleli, i da im njihovo posmatranje ne bi teško palo. Ta objava, koja nije predstavljala istinski obrazac, savršeno ukazuje na institucionalni duh (duh institucije) Sparte kojim se zakoni i običaji intimno ujedinjaju u srcima građana, čineći, takoreći, jedno jedinstveno telo. Nemojmo laskati samima sebi smatrajući da se Sparta ponovo rađa u trgovačkim okvirima i ljubavi prema profitu. Ako bismo imali ista načela, u Ženevi bismo bez ikakvog rizika mogli postaviti takav prizor: ali tada građanin i buržuj u nju nikada ne bi nogom kročili“ (Rousseau, str. 1780-89, 507-508).

Svi uslovi i svi problemi „obrazovanja institucija“ (*institutional building*) ovde su na jednom mestu: u Sparti i u budućoj kapitalističkoj

¹² „Srce je najvažniji organ države: „Zakonodavna vlast je srce države, izvršna vlast je njen mozak, koji daje pokretljivost svim delovima. Mozak može da se paralizuje, a individua i dalje živi. Čovek ostaje imbecil i živi: no čim srce prestane sa svojim radnjama, životinja je mrtva“ (Pyco, 1993, str. 90; Rousseau, 1964, str. 424).

Ženevi, praznom gradu bez *građana*. Voleti zakon ili voleti maksimu ne znači pojedinačno ponavljati i analizirati tekst zakona, a onda i inkorporirati tekst zakona u srcu, nego objaviti javno (*proclamation*) zajednicu, biti zajedno i ostati zajedno u gradu. Srce nikada nije u jednini; srce je zajedno i zato je ono amblem institucije za Rusoa. Iako u prvom delu fragmenta Ruso odvaja zakone od običaja (problematično je kako i kada uopšte Ruso daje prednost običajima nad zakonima¹³), na samom kraju on pokazuje da je telo, politički korpus (*corps politique*) – koje čine srca građana, zakoni i običaji – ujedinjeno putem duha i institucije, to jest, prisustvom i govornim činovima (*proclamations*) nadzornika zakona (*les Ephores*). Ruso objašnjava da nadzornici ili gradski policajci Sparte ne nadziru da bi kažnjavali, ne postupaju striktno po maksimi zakona, nego svojim *proclamations* transformišu pojedince u grupu, u zajednicu (videti: Pyco, 1993, str. 179; 64–65; Rousseau, 1964, str. 187–188; Rousseau, 1964, str. 394). U *Pismima s planine* (*Lettres écrites de la montagne*) Ruso iz drugog ugla objašnjava šta to znači raspad institucije. „Onda kada celokupno Telo neprestano deluje protiv duha svoje institucije, ono je loše institucionalizovano“ (*Or tout Corps qui agit constamment contre l'esprit de son Institution est mal institué*) (Rousseau, 1964, str. 834). Dakle, odgovornost za delovanje i otpor *Corps* prema političkim institucijama, *de facto* prema policiji ili inspekciji (*Ephores*), Ruso pronalazi isključivo u loše izvedenoj institucionalizaciji. Ovaj obrat svakako iznenađuje i kadagod se ponovo bude pojavio u istorijama „obrazovanja institucija“, potvrđivaće da je Ruso uvek u našim srcima.

LITERATURA

- Deleuze, G. (1953). *Instincts et institutions (textes choisis et présentés par G. Deleuze)*. Paris: Hachette.
- Deleuze, G. (1967). *Présentation de Sacher-Masoch. Le Froid et le Cruel*. Paris: Minuit.
- Kant, I. (1923). Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. *Kants gesammelte Schriften*. vol. 8. Berlin: W. de Gruyter.
- Löwenthal, L. (1990). *Philosophische Frühschriften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Orestano, R. (1982). 'Institution'. Barbeyrac e l'anagrafe di un signifato. *Quaderni Fiorentini* 1(11–12), 175.
- Ricciardi, M. (2007). Diritto natural e ontologia sociale: alle origini della teoria dei fatti istituzionali. *Rivista di estetica*, XLVII(3), 169.
- Rousseau, J. J. (1780–89). *Lettre à M. D'Alembert*. vol. 6. Paris: Du Peyrou-Moultou, Quatro.

¹³ „Da su političari bili manje zaslepljeni svojim ambicijama, videli bi kako je nemoguće da bilo kakva ustanova ne može delovati u duhu vlastite institucije, ako njome ne upravlja zakon dužnosti; uvideli bi da je najveći podstrek javnog autoriteta u srcu građana i da za održavanje vladavine ništa ne može nadomestiti običaje“ (Rousseau, 1993b, str. 26; Rousseau, 1964, str. 252).

- Rousseau, J. J. (1823). *Julie ou la nouvelle Héloïse. Œuvres complètes*. vol. 1, Paris: P. Dupont.
- Rousseau, J. J. (1964). *Du contrat social, Œuvres complètes*, vol. 3. Paris: Pléiade.
- Rousseau, J. J. (1966). *Emile ou de l'éducation*. Paris: Garnier-Flammarion.
- Ruso, Ž. Ž. (1950). *Emil ili o vaspitanju*. Beograd: Znanje.
- Ruso, Ž. Ž. (1993). *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ruso, Ž. Ž. (1993a). Razmatranja o vladavini u Poljskoj. *Politički spisi*. Zagreb: Informator.
- Ruso, Ž. Ž. (1993b). Rasprava o političkoj ekonomiji, *Politički spisi*. Zagreb: Informator.
- de Saint-Just, A.L. (2004). *Institutions républicaines, Œuvres complètes*, Paris: Gallimard.
- Searle, J. (2005). What is an institution?. *Journal of Institutional Economics*, 1(1), 22.
- Hume, D. (1739). Of the objects of allegiance. *A Treatise of Human Nature*. Book III, part 2.
- Hume, D. (1752). Of the Original Contract. In *Essays Moral, Political, and Literary*. London: Liberty Fund Inc.
- Hjum, D. (1983). *Rasprava o ljudskoj prirodi*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Petar Bojanić, University of Belgrade, Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade

***THE SPIRIT OF THE INSTITUTION:
The Origin and Theory of the Institution in
Jean-Jacques Rousseau's Work***

Summary

This article is an attempt at constructing a possible Rousseauian theory of the institution, which is based on his various uses of words 'institute' and 'institution', and particularly in light of his never-written work Political Institutions. The author examines the main sources of Rousseau's inspiration as well as the texts that might have been crucial in terms of various processes he used in his theoretical considerations on the concept of institution. In his texts, Rousseau explores the difference between the social contract (or law) and the institution in the context of certain fragments of Hume and Saint-Just philosophy. The author focuses on two crucial intentions governing Rousseau's theory of a good institution: "what is a good institution?" for Rousseau, and "are force and violence always at its origin?"

Although Rousseau does not use the term "foundation", it seems that the origin of Rousseau's "institution" or "institutions" should be fundamentally distanced from violence, as well as from various fantasies about transformed or incorporated power. There is a number of questions raised by Rousseau's work: what is the origin of the term "institution" in his work; why did he use the word "institution" in the title of his life project and why was this project ultimately beyond Rousseau's abilities; which "institutionalists" were Rousseau's predecessors. These questions call for new theoretical considerations on much more complicated problems related to a possible theory or philosophical thought on the institution. For example, is the theory of the institution really a comparative theory of various traditions of institutionalizations? In

order to be called an institution, an institution has to be de facto institutionalized (again or all the time). For this reason, Rousseau introduced the syntagm 'l'esprit de l'institution'.

Institutions may be bad and in opposition to man ("toutes les institutions qui mettent l'homme en contradiction avec lui-même ne valent rien"), which is why Rousseau is trying to reestablish them and bring bringing them closer to human nature. His second intention is to purge or distance 'good institutions' from violence and thus stand against his famous predecessors (Hobbes, Hume, Pascal, etc.). Was this great and controversial theory about the proximity of violence and institutions first systematized in Rousseau's work, and then pushed aside?